

Een archeologische begeleiding (AB) tijdens de verbouwing van museum 'Het Prinsessehof' te Leeuwarden (Fr.)

M.A. Huisman

ARC-Rapporten 2003-66

Groningen
april 2005
ISSN 1574-6887

Afbeelding 1 De ligging van het onderzoeksgebied.

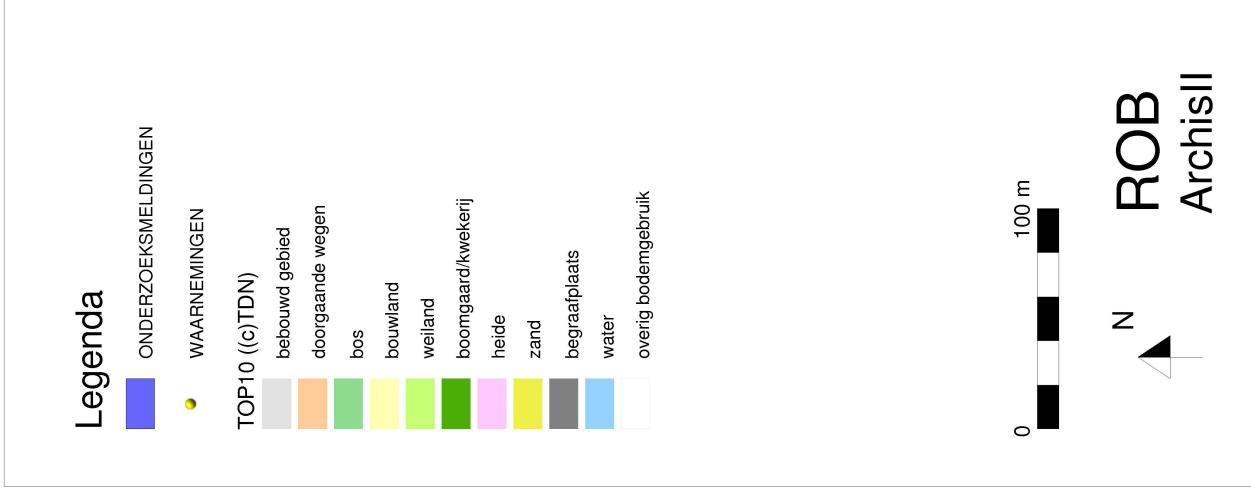
1 Inleiding

1.1 Aanleiding van het onderzoek

Op maandag 27 september 2003 kwam bij Archaeological Research & Consultancy (ARC bv) een telefonisch verzoek binnen van de gemeente Leeuwarden, om nog diezelfde dag waarnemingen te doen bij graafwerkzaamheden. Tijdens de verbouwing van de kelder van aardewerkmuseum 'Het Prinsessehof' werd onder andere een lift aangelegd. De liftschacht viel dieper uit dan oorspronkelijk verwacht en daardoor kwamen de onderliggende sedimenten aan het licht. Daarop besloot de gemeente Leeuwarden archeologisch assistentie in te roepen om deze relevante informatie vast te leggen. Het onderzoek werd uitgevoerd door drs. M.A. Huisman en bestond uit het documenteren van de bodemopbouw en het verzamelen van archeologische vondsten.

1.2 Ligging van het onderzoeksgebied

Het 'Prinsessehof' bestaat uit een samenvoeging van een aantal historische panden (de huisnummers 11 tot en met 15) aan de Grote Kerkstraat te Leeuwarden (afb. 1). De onderzoekslocatie bevindt zich in de kelder van een van deze panden op hemelsbreed circa 5 m van de Grote Kerkstraat (afb. 2). Volgens de gangbare opvattingen zou de locatie zich direct ten zuiden van de Oldehove-terp moeten bevinden. Dit is de oudste van de drie terpen waaruit Leeuwarden is ontstaan (De Langen 1992; Koopstra et al. 2000).

Afbeelding 2 De ligging van het onderzoeksgebied, aangegeven met nr. 5355. Bron: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek/Archis II, 3 mei 2005.

1.3 Objectgegevens

ARC-Projectcode	2003/277
Provincie	Fryslân
Gemeente	Leeuwarden
Plaats	Leeuwarden
Toponiem	Grote Kerkstraat
Kaartblad	6C
Coördinaten	182.200/579.700
Periode	Romeinse Tijd–Late Middeleeuwen
Type object	Terp
Geomorfologie	Kwelderafzettingen
CIS-code	5355

1.4 Doel van het onderzoek

Het onderzoek had als doel om de eventuele archeologische waarden van de locatie vast te stellen en deze waarden naar behoren te documenteren. De Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie (KNA, versie 2.0) spreekt in dezen van ‘waarnemingen tijdens niet-archeologische bodemversturende activiteiten’. In dit rapport zal hier verder naar gerefereerd worden als ‘archeologische begeleiding’. In wetenschappelijk opzicht lag de nadruk op het vaststellen van de aan- of afwezigheid van eventuele terplagen.

1.5 Werkwijze

De funderingsput voor de liftschacht heeft afmetingen van 4,5×3,3 meter, waarbij de korte zijde parallel aan de Grote Kerkstraat loopt. De betonnen vloer was reeds gestort, waardoor geen waarnemingen in het vlak gedaan konden worden. De vier wanden zijn voor zover mogelijk met een schep opgeschaafd. De aanwezigheid van opstekend vlechtwerk van betonijzer was hierbij een beperkende factor. Het westelijke profiel was onregelmatig en weinig informatief, hieraan is verder geen aandacht besteed. De overige drie profielen zijn gefotografeerd en schetsmatig getekend.

Uit het oostprofiel is vondstmateriaal verzameld, gescheiden per stratigrafische eenheid. De hoogtes zijn gerelateerd aan het bouwpeil, dat uitgaat van de marmervloer in ‘het paleis’ (het hoofdgebouw). Omdat achteraf bleek dat dit bouwpeil enkel een lokaal stelsel was, is op 7 december 2004 alsnog de NAP-hoogte van de marmervloer bepaald.¹ De documentatie is, binnen de technische beperkingen, uitgevoerd conform de KNA-specificaties AB-02 en AB-04.

¹Deze hoogte is vastgesteld op 3,88 m +NAP. Met dank aan drs. S.J. Tuinstra (ARC bv) voor de geboden assistentie.

2 Resultaten

2.1 Geo-archeologische context

Zoals op veel plaatsen in Nederland is de binnenstad van Leeuwarden niet gekarteerd op de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW 2e generatie) en de geologische kaart. Wel is onlangs een begin gemaakt met het maken van een archeologische waardenkaart voor de gemeente Leeuwarden. Tot nog toe is de gehele binnenstad op de Archeologische Monumentenkaart aangegeven als ‘terrein van hoge archeologische waarde’ (Archis II, monumentnummer 9336). Uit eerder archeologisch en historisch onderzoek (Schoor 1979; De Langen 1992; Koopstra et al. 2000) weten we dat Leeuwarden ontstaan is door het aaneengroeien van drie terpen (Oldehove, Nijehove Noord en Zuid) in de veenrandzone rond de Middellandse zee.

De ondergrond bestaat uit kwelderafzettingen, die gekenmerkt worden door een afwisseling van klei- en zandbandjes. De terplagen kunnen zeer wisselend van samenstelling zijn: van schone plaggenophogingen die lithologisch overeenkomen met de ondergrond, tot dikke mestpakketten, rijk aan organische resten en archeologisch vondstmateriaal.

2.2 Waargenomen bodemopbouw

De verwachte natuurlijke gelaagdheid is in alle vier profielen waargenomen. Op een aantal punten is duidelijk te zien dat dit pakket de stevigheid bood waar men bij het graven van funderingssleuven voor de huidige bebouwing naar op zoek was. De onderkant van de uitkragend gemetselde fundering rust bijna overal keurig op de top van het resterende kweldersediment. De top van dit kwelderpakket varieert van 0,90 tot 1,05 meter onder het vloerniveau van de kelder, dat wil zeggen van circa 0,35 tot 0,50 m –NAP. Het lijkt er op dat dit niet de oorspronkelijke top van de kwelderafzettingen is, maar dat deze overal is vergraven. Tijdens de nabijgelegen opgraving aan de Bollemanssteeg zijn namelijk kwelderafzettingen plaatselijk tot circa 0,50 m +NAP waargenomen (Huisman et al. 1999, afb. 4). In het noordprofiel van de liftschacht is een naar het oosten uitwiggend pakket zeer humeuze klei waargenomen dat direct op de kwelder ligt en geïnterpreteerd kan worden als een laag terpaarde (afb. 3).

In de zuidelijke hoek van het oostprofiel snijdt een spoor zich in vanaf de bovenkant van het profiel. De afwisseling van slappe bruingrijze klei en donkerbruine organische lagen, maakt het aannemelijk dat dit een sloot met meerdere vullingen is (afb. 4). De andere helft van de sloot - in het oostprofiel - is verdwenen, deze is vergraven voor de fundering van een muur door middel van een zware, gemetselde stiep. Hierdoor is de richting van de sloot niet nauwkeurig vast te stellen. De richting lijkt echter noordwest-zuidoost te zijn.

2.3 Vondsten

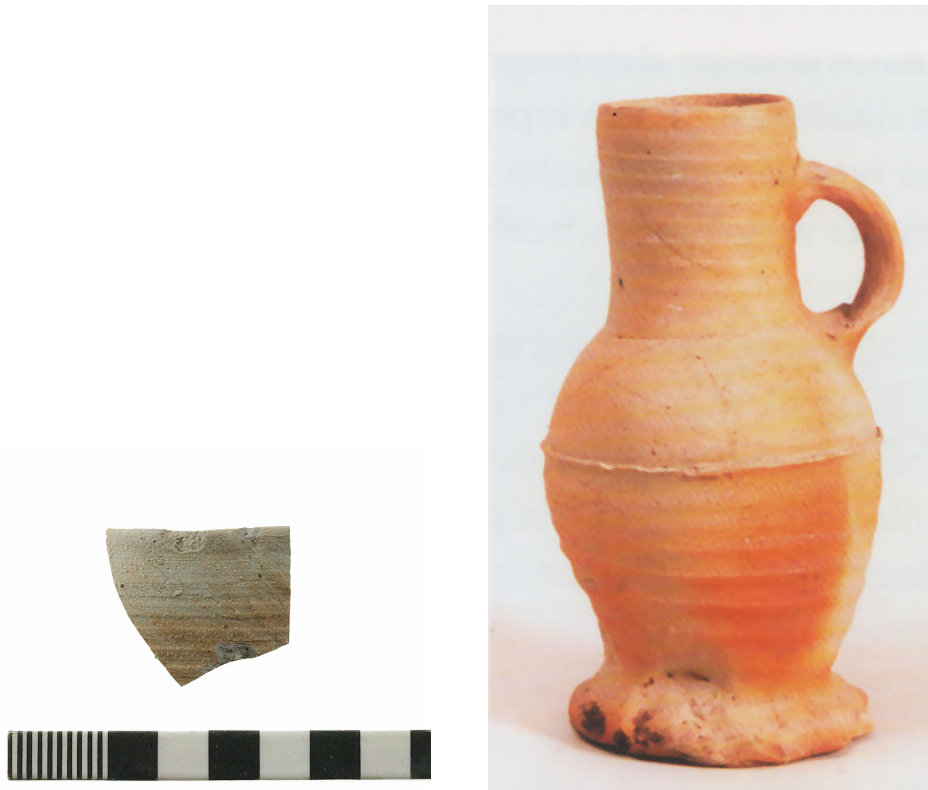
De hoeveelheid aangetroffen vondstmateriaal is zeer beperkt. Alle vondsten zijn afkomstig uit de vullingen van de sloot. Het betreft een aantal fragmenten bot, afkomstig van groot zoogdier, brokstukjes kloostermop, houtskool en aardewerk.

Afbeelding 3 Het noordprofiel van de werkput. Het donkere, humeuze pakket terpaarde is duidelijk zichtbaar. Foto: M.A. Huisman.

Afbeelding 4 Detailopname van het oostelijke uiteinde van het noordprofiel met insnijdende sloot. Foto: M.A. Huisman

Afbeelding 5 Links: randscherf van een steengoedkan, vondstnummer 1. Foto: L. de Jong. Rechts: voorbeeld van een vergelijkbare complete kan van Siegburg steengoed uit de 14e–15 eeuw, gevonden te Alkmaar. Uit: Bitter et al. (2002, afb. 14).

Het aardewerk dateert de slootvullingen in de 14e–15e eeuw. De onderste vulling bevat twee scherven van kogelpotaardewerk en een steengoedscherf met een hoogwaardig zoutglazuur, die te plaatsen is in de late 14e–15e eeuw. De middelste organische vulling bevat een randscherf van een steengoedkan in het gevlamde, kwalitatief hoogwaardige baksel dat eveneens typerend is voor de late 14e–15e eeuw (afb. 5).

2.4 Interpretatie

Het op de kwelder gelegen pakket humeuze klei vertoont een erg flauwe helling voor een ophogingspakket. De eerste aanzet van terpaanleg op de kwelder is meestal een plateau met een behoorlijke dikte en vrij steile randen. Immers alleen zo kan de wateroverlast geminimaliseerd worden. De mogelijkheid dat we hier toch te maken hebben met de flank van de Oldehove-terp kan echter niet worden uitgesloten. Dit zou betekenen dat we ons hier aan de uiterste zuidoostflank van de terp bevinden en dat deze naar het zuiden toe aanmerkelijk groter zou zijn dan tot nu toe werd aangenomen (Schoor 1979, kaart 21). Een andere verklaring voor de vorming van dit pakket is de door De Langen (1992) genoemde verspoeling van de Leeuwarder terpen. In de 9e–10e eeuw heeft de Middellzee mogelijk een deel van de zuidelijke Nijehoveterp verspoeld en is het weggespoelde materiaal op de aan-

grenzende kwelder afgezet (De Langen 1992, p. 270). De meest waarschijnlijke verklaring voor het waargenomen pakket is dat dit zo'n secundaire afzetting van een geerodeerde terp is.

De waargenomen sloot is waarschijnlijk onderdeel van het laatmiddeleeuwse verkavelingspatroon en sluit wat betreft datering goed aan op de resultaten van het onderzoek op de hoek Grote Kerkstraat-Bollemansteeg (Huisman et al. 1999). Op deze plek, hemelsbreed ongeveer 300 m naar het zuidoosten, is als oudste fase een erf aangetroffen uit de tweede helft van de 12e of eerste helft van de 13e eeuw. Waarschijnlijk is het gebied tussen de beide Nijehoveterpen en de Oldehove in deze periode in gebruik genomen, direct volgend op de bedijking van de Middellzee. Opvallend is dat in deze periode de verkaveling afwijkt van de huidige situatie en de Grote Kerkstraat nog niet lijkt te bestaan. Op het eerste gezicht wekt dit verbazing, gezien het monumentale karakter van de bestaande bebouwing, maar deze bebouwing stamt echter uit de Late Middeleeuwen tot de 18e eeuw. Volgens De Langen (1999) wordt de oudste stedelijke kern van Leeuwarden gevormd door de beide Hoogstraten. Daarnaast is uit archeologisch onderzoek gebleken dat ook de Eewal reeds bebouwing kende volgens de huidige oriëntatie rond het eind van de 10e eeuw (Ufkes 1999). De Grote Kerkstraat zou zeer wel een uitbreiding uit de Volle of de Late Middeleeuwen kunnen zijn. Helaas is het aangetroffen stukje sloot te klein om de richting aan te geven. Hierdoor is het op dit moment onmogelijk om te bepalen of het een dichtgooide sloot uit het oude verkavelingspatroon of een nieuwere sloot uit het 'Grote Kerkstraat-systeem' betreft.

De reeds eerder aangestipte bedijking van de Middellzee blijft een van de interessantere onderzoeksthema's in de ontstaansgeschiedenis van Leeuwarden. Dit was een van de centrale onderzoeksthema's van de opgraving aan de Bollemanssteeg en verdient daarom ook hier enige aandacht. In zijn proefschrift heeft Schuur (1979) een adequaat overzicht gegeven van de discussie en de door de diverse auteurs voorgestelde dijktracé's. In het kleine kijkgat onder museum 'Het Princesshof' is geen enkele aanwijzing voor de aanwezigheid van een vroege zeedijk aangetroffen. Uit het onderzoek aan de Bollemanssteeg is indertijd dezelfde conclusie getrokken. Theoretisch blijft de mogelijkheid van een dijk direct onder de huidige Grote Kerkstraat voorlopig open. De inrichting van het gebied in dezelfde periode als de bedijking – de 12e–13e eeuw – lijkt echter het door van Lennep voorgestelde dijktracé ten zuiden van de Bagijnestraat meer geloofwaardigheid te verlenen.

3 Conclusies

De waarnemingen ter plaatse van de liftschacht in het pand Grote Kerkstraat 13–15 hebben archeologische resten uit twee perioden opgeleverd. De oudste aangetroffen fase betreft een pakket bruinzwarte, sterk humeuze klei, dat wordt geïnterpreteerd als een afzetting van een geërodeerde terp uit de directe omgeving. Bij gebrek aan vondstmateriaal is deze fase niet nader te dateren.

De resultaten van de archeologische begeleiding bevestigen het beeld dat was ontstaan tijdens de opgravingen in 1998 op de hoek van de Grote Kerkstraat en de Bollemanssteeg. In de Late Middeleeuwen wordt dit deel van Leeuwarden defini-

tief in gebruik genomen. In de hoek van de funderingsput is een fragment van een verkavelingssloot aangetroffen. Helaas was het fragment te klein om de richting van de sloot vast te stellen. Hierdoor is het onmogelijk de sloot in te passen in de bekende gegevens over de laatmiddeleeuwse verkaveling tussen de terpen van Oldehove en Nijehove.

Desondanks voegt dit onderzoek weer een klein stukje informatie toe aan de bekende gegevens over het ontstaan van Leeuwarden. Juist in een omgeving met grotendeels monumentale bebouwing als de Grote Kerkstraat wordt het bodemarchief slechts zelden ontsloten. Gelukkig is er een trend waarneembaar dat de gemeente Leeuwarden steeds meer aandacht besteedt aan het vast (laten) leggen van haar rijke bodemarchief.

Literatuur

- Bitter, P., S. Ostkamp & R. Roedema, 2002. *De beerput als bron. Archeologische vondsten van het dagelijks leven in het oude Alkmaar*. Alkmaar.
- Huisman, M.A., B. Huizenga & S.J. Tuinstra, 1999. *Archeologisch onderzoek op de nieuwbouwlocatie Bollemanssteeg te Leeuwarden, Gemeente Leeuwarden*. Groningen (ARC-Publicaties 28).
- Koopstra, C.G., R.T.J. Capper, H. Halıcı, M.J.L.Th. Niekus & R.M. Palfenier-Vegter, 2000. *Een Aanvullend Archeologisch Onderzoek op het Oldehoofsterkerkhof te Leeuwarden, Provincie Fryslân*. Groningen (ARC-Publicaties 39).
- Langen, G.J. de, 1992. *Middeleeuws Friesland. De economische ontwikkeling van het gewest Oostergo in de vroege en volle Middeleeuwen*. Rijksuniversiteit Groningen (diss.).
- Langen, G.J. de, 1999. De archeologie van vroeg- en vol-middeleeuws Leeuwarden. In: R. Kunst et al. (red.), *Leeuwarden 750 - 2000. Hoofdstad van Friesland*. Franeker, pp. 19-45.
- Schuur, J.R.G., 1979. *Leeuwarden voor 1435. Een poging tot reconstructie van de oudste stadsgeschiedenis*. Zutphen.
- Ufkes, A., 1999. *Een archeologisch onderzoek aan de Eewal te Leeuwarden*. Groningen (ARC-Publicaties 27).